

11. Прикази по музею за 1947 г. с № 1 по № 223 // Архів Комунального закладу «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова», Ф № Р. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1-236.
12. Прикази по музею за 1948 г. // Архів Комунального закладу «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова», Ф № Р. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1-244.
13. Прикази по музею за 1949 г. // Архів Комунального закладу «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова», Ф № Р. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1-210.

**ЗВІЛЬНЕННЯ С. СЕРЕДИ
З ПОСАДИ ДИРЕКТОРА ХАРКІВСЬКОГО
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ Г. СКОВОРОДИ.
НАДУМАНЕ ТА РЕАЛЬНЕ (1947 р.)**

*Дейнеко Сергій Миколайович,
кандидат історичних наук,
ст. науковий співробітник
ХІМ імені М. Ф. Сумцова
Соколов Андрій Володимирович,
зав. наукового відділу нових
технічних засобів
ХІМ імені М. Ф. Сумцова*

Постать Сергія Денисовича Середи вже не вперше привертає нашу увагу. Так, у 2018 р. світ побачила біографічна стаття присвячена саме цій людині [2, с. 394—397]. Також є низка публікацій дотичних до вищезгаданої персоналії, в них розглядаються різноманітні аспекти роботи Харківського історико-краєзнавчого музею імені Г. Сковороди (далі — ХІКМ) під його керівництвом [7, с. 140—145; 5, с. 370—374; 3, с. 401—404; 6, с. 9—16; 4, с. 594—598]. Окремо необхідно згадати роботу Б. А. Івченка, де він показує відносини між членами колективу ХІКМ у роки керування установою С. Д. Середою [9, с. 226—236].

Отже, ми бачимо доволі репрезентативну історіографію питання. Однак проблема полягає в тому, що існує усталена думка нібито Сергій Денисович втратив свою посаду лише за авторитарний стиль керування, хамське ставлення до колег тощо.

Зазвичай дослідники зосереджували увагу саме на особистих якостях нашого героя, але виявилось, що все вищесказане було зазначене лише як частина претензій для його усунення. Іншим приводом для звільнення С. Д. Середи стали звинувачення на його адресу у незадовільній роботі частини деяких структурних підрозділів та поганому становищі експозицій ХІКМ, зокрема — відділів «Історія» та «Велика Вітчизняна війна» з профільними експозиціями і Промислової виставки.

Таким чином, метою нашої роботи є бажання розібратися у звинуваченнях (спростувати або підтвердити) висунуті проти С. Д. Середи з приводу організації роботи структурних підрозділів музею, їх профільних експозицій і виставок.

Відповідно, актуальність нашого дослідження обумовлює відсутність робіт, які би повністю розкривали дану тему.

Джерельну базу склали матеріали Державного архіву Харківської області — Ф.р-5942 (Харківський історичний музей). Всі цитування наведені у авторській орфографії.

1947 р. став останнім роком перебування С. Д. Середи на посаді директора ХІКМ. За час його керівництва закладом було чимало зроблено для відновлення роботи музею, але методи управління, які він використовував, викликали супротив частини колективу, що призвело до виникнення і згуртування музейної опозиції на чолі з завідуючим Відділом соціалістичного будівництва М. А. Воеводіним [10, арк. 6—9, 19—22]. Враховуючи важке морально-психологічне становище співробітників закладу, яке заважало плідно працювати, ситуацію у ХІКМ розглянули Відділ пропаганди Харківського обкому КП(б)У, міський комітет КП(б)У та Дзержинський райком партії. Ці структури звернулися до Комітету у справах культурно-освітніх закладів УРСР з проханням провести перевірку установи. Восени 1947 р. до музею прибув з ревізією І. Кузовков, який ретельно його оглянув, ознайомився з експозиціями, виставками і свої висновки та рекомендації виклав у звіті на 16 аркушах, який отримав назву — «Справка о работе Харьковского Республиканского Историко-краеведческого музея имени Г. С. Сковороды» [11, арк. 16, 1].

Першим перевіреним підрозділом став відділ «Історія», і до нього виникло чимало запитань. Так, зокрема, І. Кузовков зацікавився точною назвою відділу: «Этот отдел не имеет определенного названия. В одних документах он называется отделом

истории Харькова, в других отделе истории Украины. В действительности он не представляет ни того, ни другого» [11, арк. 1]. Верифікація складалася з двох частин: 1. Ознайомлення з тематико-експозиційним планом профільної експозиції; 2. Огляд самої експозиції.

До тематико-експозиційного плану висунули 11 різноманітних зауважень, більша частина яких була суголосна з тогочасною радянською ідеологічною доктриною. Так, першим, згідно з хронологією, стояло питання про «неправильную оценку Хазарскому царству, как спасителю славян от нашествий азиатских кочевников». Отже, на думку І. Кузовкова, виходило, що київський князь Святослав розгромивши Хозарію приніс нещастя власному народу відкривши шлях печенігам? Непатріотично! [11, арк. 1]. Далі — співробітники профільного відділу «скудно, неубедительно» відобразили Київську Русь, як колиску трьох братніх народів [11, арк. 1–2]. Козацька доба у тематико-експозиційному плані завершується звинуваченням в «протаскивании антинаучной теории Грушевского о едином потоке» [11, арк. 2]. Серед купи таких заідеологізованих претензій є лише одне зауваження по суті — «...целые периоды исторического процесса совершенно необоснованно выбрасываются. Так, например, после XVIII века сразу же следует реформа 1861 года. Таким образом, весьма насыщенная событиями первая половина XIX века совершенно опущена» [11, арк. 3]. Таким чином, спираючись на вищезазначені приклади, можемо констатувати, що більшість зауважень носили заідеологізований характер, на жаль притаманний тій епосі і до власне музейної справи не мали відношення.

Власне до самої експозиції у перевіряльника було дещо менше претензій, ніж до тематико-експозиційного плану. Нами зафіксовано 6 зауважень, деякі з них мають підґрунтя, інші спираються лише на ідеологічну складову [11, арк. 3–4]. Так, наприклад, ревізор звинуватив співробітників відділу у «фальсификации» та «научной недобросовестности». Суть претензій полягала у тому, що в експозиції «...используются случайные предметы, которые научно не определены. Так, во втором зале помещены ткацкий станок, прялка, деревянный плуг. Эти предметы помещены, как иллюстрация экономики XVII века. Работники отдела истории не убеждены в том, что эти предметы относятся к XVII веку». Стверджується, що деякі елементи

вищезгаданих знярядь праці зроблені за допомогою токарного верстату, що притаманно ХІХ ст. [11, арк. 3]. На наш погляд, це слушне, справедливе зауваження, щодо профільної експозиції.

Детально знайомлячись зі звітом І. Кузовкова, на думку спадає відомий крилатий вислів латиною: «А пово» — знову! Відділ знову отримав чергове звинувачення ідеологічного штабу, а саме — «протаскивание антинаучного тезиса школы Покровского» [11, арк. 4]. Погляди на російську історію академіка-марксиста М. Покровського домінували у радянській науці до середини 1930-х рр., їх суть зводилася до теорії «торгового капіталізму», згідно якої внутрішню та зовнішню політику урядів Московської держави, згодом Російської імперії, визначали економічні чинники. Відповідно ігнорувалася концепція так званої «державницької» школи в російській історіографії, до якої радянське керівництво повернулося у 1934 р., а теорію М. Покровського оголосили антинауковою і шкідницькою. Подібне звинувачення було суголосне з тим, яке висунув перевіряльник після ознайомлення з ТЕПом даної експозиції («протаскивание антинаучной теории Грушевского о едином потоке»). Навіть стилістика схожа — «протаскивание антинаучной теории».

Наступна інкримінація носила двоякий характер. Музей звинуватили у тому, що він не проводить «научных экспедиций, не принимает участия в раскопках, проводимых институтом археологии, надеясь на использование находок других научных учреждений» [11, арк. 4]. Дійсно, заклад не організовував широкомасштабних археологічних експедицій, але стверджувати про повну відсутність роботи на цьому напрямку є помилкою. Насправді І. Ф. Левицький проводив археологічні розвідки у Харкові та приміських територіях. Звісно, це не повноцінні експедиції, але повторимо знову, стверджувати про відсутність роботи у цій галузі музейної діяльності некоректно [1, с. 10].

Висновок ревізора з приводу тематико-експозиційного плану та власне експозиції по Відділу Історії був очікуваним — «...тематико-экспозиционный план и экспозиция отдела истории Харькова не отвечают задача[м] правильного марксистско-научного показа исторического процесса. Отдел истории требует полной переработки» [11, арк. 4].

Наступним інспектованим структурним підрозділом став відділ «Велика Вітчизняна війна». Під час перевірки І. Кузовков зазначив, що ознайомився з документацією і виявив, що ТЕП до

профільної експозиції фактично відсутній, є лише «отдельные отрывки на клочках бумаги, никем не подписаны, не утверждены». Відповідно основна увага була зосереджена на експозиції. Всі зауваження ревізор розбив на 8 груп:

- неточність формулювань;
- поверхнєве розкриття тем;
- поганий етикетаж;
- засилля плаского матеріалу;
- використання низькопробного матеріалу;
- відсутність теми Перемоги;
- невідповідність у розмірах портретів керівників держави, маршалів, генералів, героїв Харківщини;
- чисельні повтори одних і тих самих портретів.

Загалом було висунуто 19 різноманітних зауважень [11, арк. 5—7]. Деякі використані експозиційні рішення викликали здивування та певний негатив у перевіряльника. Так, зокрема, він зазначив, що «экспозиция раздела оккупации начинается с витрины в которой помещена шкура убитой немецкой овчарки, а на витрине немецкая каска. ...Тот же Левицкий [співробітник ХІКМ І. Ф. Левицький] снабдил музей и костями съеденной им собаки». Відповідно, такий початок експозиції викликав у І. Кузовкова неоднозначну реакцію, яку він навіть не намагався приховати — «...эти кости вызывают у посетителя гадливое чувство к научному работнику Левицкому». Наостанок пішло коротеньке резюме — відсутність естетичного смаку [11, арк. 5].

У своєму звіті ревізор зазначив, що в розділі, який презентував період нацистської окупації, є чудернацький експонат — «голова польского гражданина (?)...». Висловимо припущення, що скоріше за все це неточність формулювання у етикетажі [11, арк. 5].

Децю неадекватні, на наш погляд, зауваження також були висловлені з приводу частини експозиції, яка показувала Вермахт. Негативну реакцію І. Кузовкова викликав занадто «акуратний» показ експонатів за цією темою. У своєму резюме він зазначив, що цим предметам (німецьким нагородам, знакам розрізнення, формі) місце в фондах [11, арк. 6].

В дусі тоталітаризму та культу особи були наступні претензії:

- не показано звернення Й. Сталіна до громадян СРСР 3 липня 1941 р. — «что следует считать крупной политической ошибкой работников и руководства музея»;

- в експозиції розмістили 8 портретів і 1 бюст Й. Сталіна «весьма низкого качества, ...из продукции ширпотреба»;
- регулярні повтори фотопортретів генералів Червоної армії. Так зображення М. Вагутіна розмістили 5 разів, а К. Рокоссовського 4 рази;
- пропорції портретів витримані не вірно, крупним планом показано учасників руху Спротиву на Харківщині і невеличкими фото членів Політбюро ЦК ВКП(б) [11, арк. 7].

Отже, висновок після перевірки роботи відділу «Велика Вітчизняна війна» був схожий на попередній — «...експозиция отдела Отечественной войны требует полной переделки...» [11, арк. 7].

Наступною жертвою прискіпливого І. Кузовкова стала тимчасова «Промислова виставка». Висновок по ній є досить слушним — «...именуясь «Промвыставкой», она в действительности не показывает индустриального лица г. Харькова, как центра тяжелой и машиностроительной промышленности». Так, дійсно, основну увагу на цій виставці приділили легкій промисловості, комунальному господарству, освіті тощо [2; 8; 11, арк. 9].

Але, виявляється, «невсетако поганов королівстві Датському». Ревізія тимчасової виставки «30 років Великій Жовтневій соціалістичній революції» викликала позитивні емоції у перевіряльника, хоча і отримала низку несуттєвих зауважень. Якщо не заглиблюватися у потік хвалебних відгуків на її адресу, то висновок наступний — «При условии расширения экспозиционной площади...выставка «30 лет Великой Октябрьской социалистической революции» может быть безусловно превращена в отдел социалистического строительства. С перечисленными недостатками работники отдела вполне согласны и безусловно могут их устранить». До цього хочеться додати, що у переліку «недостатков» не було жодного звинувачення пов'язаного з усілякими «антинауковими теоріями» [11, арк. 7—8]. Необхідно відмітити, що ця виставка числилася за Відділом соціалістичного будівництва, яким керував М. Воеводін, головний опонент С. Середи і наступний директор музею.

Про роботу відділу «Природа» у звіті зазначено, що «работники отдела...стоят на правильном пути» і невдовзі цей підрозділ музею стане одним із передових [11, арк. 8]. Однак, можемо зазначити, що майже «передовий» відділ мав дуже серйозні проблеми у царині збереження музейних предметів, зокрема

чучел тварин, птахів і гербарію, які знаходилися у непристосованому приміщенні [10, арк. 127]. Заради справедливості необхідно зауважити, що його співробітники не були відповідальними за технічний стан приміщень установи. Керівник відділу «Природа» В. Пулінець був налаштований опозиційно до директора установи.

Отже, ми розглянули звіт І. Кузовкова, в якому дана оцінка роботи більшості відділів, залучених до експозиційної діяльності та вважаємо, що всі звинувачення можна умовно розділити на дві великі групи: ідеологічні та професійні.

Так, можемо погодитися, що якість експозицій ХІКМ у 1947 р., швидше за все, не відповідала фаховим вимогам. Особливо добре це помітно на прикладі експозиції відділу «Велика Вітчизняна війна» — відсутність тематико-експозиційного плану, неякісний етикетаж, залишки тварини в якості експонату, «голова польського громадянина», це далеко не повний перелік претензій по суті, що не викликають заперечень. Поза всяким сумнівом, що стан експозиції/виставки залежить, перш за все, від двох чинників — фахівців та фінансування. Як з грошима, так і з професіоналами у перші повоєнні роки було сутужно. Про низький професійний рівень працівників культурно-освітніх установ УРСР свідчить Наказ № 750 «Про стан кадрів культурно-освітніх установ при уряді Радянської України (невеликий досвід і брак профільної освіти) [12, арк. 29]. Про належне фінансування у роки тотальної розрухи годі і казати. Втім, можемо припустити, що з подібними проблемами, в тому числі низькою фаховою підготовкою, зіткнулися чимало музеїв на теренах СРСР і це не стало причиною звільнення їх керівників.

На відміну від фахової непридатності, звинувачення, що ґрунтувалися на ідеологічній складовій, були схожі на дамклів меч, який висів над кожним керівником різного рівня і міг бути застосований в будь-який момент для покарання неугодного функціонера. Для усунення занадто незговірливого, конфліктного, грубуватого С. Д. Середи з посади керівника музею використали як ідеологічні, так і фахові звинувачення. Необхідно відзначити, що ідеологічні звинувачення на кшталт використання у експозиційній роботі теорій М. Грушевського і М. Покровського, навряд чи відповідають дійсності внаслідок невисокої кваліфікації частини співробітників профільних

відділів. На нашу думку, основною причиною перевірки роботи музею і подальшого усунення директора від займаної посади став його конфліктний характер, який спричинив розкол у колективі на його прибічників і противників. Однак офіційна причина, яка ґрунтувалася на висновках звіту І. Кузовкова, була дещо інша — «неудовлетворительная работа музея».

Джерела та література

1. Бабенко Л. І. *Короткий нарис історії відділу археології Харківського історичного музею // Відділ археології Харківського історичного музею (1991—2010): Бібліографічний покажчик / Укладачі: В. С. Аксьонов, Л. І. Бабенко. Харків: Мачулін, 2011. С. 5-16.*
2. Дейнеко С. *Сергій Середа, директор Харківського історико-краєзнавчого музею (1945—1947) // Науковий вісник Національного історичного музею України. 2018. Вип. 3. С. 394-397.*
3. Дейнеко С. М. *Комплектування фондів Харківського історичного музею. Маловідомі сторінки (1944—1954) // Сіверщина в історії України. 2019. Вип. 12. С. 401-404.*
4. Дейнеко С. М. *Портрет співробітника Харківського історико-краєзнавчого музею імені Григорія Сковороди у 1946 та 1947 роках // Науковий вісник Національного історичного музею України. 2019. Вип. 4. С. 594-598.*
5. Дейнеко С. М. *Експозиційна робота в Харківському історико-краєзнавчому музеї імені Г. Сковороди у перші повоєнні роки (1944—1950) // Сіверщина в історії України. 2020. Вип. 13. С. 370-374.*
6. Дейнеко С. М. *«Лектор готов?» Культурно-просвітня робота у Харківському історико-краєзнавчому музеї імені Г. Сковороди (1944—1950) // Могілянські читання. 2020. Вип. 25. С. 9-16.*
7. Дейнеко С. М. *Відділ «Природа» Харківського історико-краєзнавчого музею імені Григорія Сковороди (1944—1950 рр.) // Науковий вісник Національного історичного музею України. 2021. Вип. 7. С. 140-145.*
8. Дейнеко С. М., Соколов А. В. *Промислова виставка у Харківському історико-краєзнавчому музеї імені Г. Сковороди. Плани та реалії (1944—1945 рр.) // Двадцять восьми Сумцовські читання. Збірник матеріалів наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 100-річчю від дня смерті М. Ф. Сумцова. Харків: Майдан, 2022. С. 216-221.*

9. Івченко Б. А. Повсякдення співробітників Харківського історичного музею 1943—1953 рр. // Двадцять сьомі Сумцовські читання. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 30-річчю незалежності України. Харків: Майдан, 2021. С. 226-236.
10. Серєда Сергей Дионисович // Державний архів Харківської області (далі — ДАХО). Ф. П-2. Оп. 1. Спр. 1241. Арк. 1-272.
11. Справка о работе музея // ДАХО. Ф. р-5942. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 1-16.
12. Статистические отчеты и сведения о кадрах за 1946 год // ДАХО. Ф. р-5942. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 1-114.

САМООРГАНІЗАЦІЯ ГРОМАД НА ДЕОКУПОВАНИЙ ТЕРИТОРІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Чумак Марія Петрівна,
зав. наукового відділу «Музей
місцевого самоврядування
Харківщини»
ХІМ імені М. Ф. Сумцова

Україна своїми діями у 2022—2023 рр. викликала спочатку подив і співчуття, захоплення і розуміння, що не тільки ЗСУ, а й цивільне населення стали живим щитом для світу. Але затяжна війна втомлює благополучні суспільства постійною «українською темою», мітингами вихідного дня і стрімкою адаптацією десятків тисяч утікачів від війни до країн ЄС. Тож на часі проведення досліджень, які б могли дати доказову базу про Україну, спроможну не лише воювати чужою зброєю, а й напрацьовувати цінний досвід мобільної діяльності громад, які пережили окупацію військами РФ і налагоджують життя в умовах регулярних обстрілів, мінної загрози, зруйнованих важливих об'єктів інфраструктури.

Метою нашого міні-дослідження стала фіксація фото- і аудіосвідчень про життя деокупованих населених пунктів Харківської області, вивчення оперативних публікацій про успішні практики самоорганізації громад Ізюмського та Куп'янського районів, стратегічно важливих як для ведення бойових дій, так і для нормалізації повсякдення в цій частині області.